

.....
на предмети першої необхідності, що формувало негативні настрої у працюючих. Сталося так через відсутність підприємств робітничого постачання, бо їх юридично не оформили, бракувало обігових коштів і державних кредитів⁴³. Ці і ще низка обставин утруднювали набір працівників на дороги Закарпаття.

Керівництво республіки, врахувавши економічний стан регіону, етнографічні особливості, наявну слабку технічну оснащеність, відсталість і запусненість залізничного господарства вирішило надати допомогу Закарпатській Україні шляхом створення закарпатської залізничної дороги. Була підготовлена на ім'я Й.Сталіна доповідна записка і проект постанови ДКО, де визначалися межі залізниці і перелік необхідних підготовчих робіт, які потрібно провести до 1 листопада 1945 р. До складу залізниці мали увійти 800 км. широкої колії і 140 км. вузької. Крім низинних ліній, ще й гірські, які знаходилися на території Дрогобицької, Станіславської, Тернопільської і Чернівецької областей, загальною довжиною 1740 км. Межею залізниці ставали по Львівській дорозі-станції Самбір, Стрий (включно), Ходоров і Березовиця, Острів (включно). Кишинівської - станція Очниця (включно), Вінницької, ст. Гусятин і Могилів-Подільський (включно)⁴⁴. Управління дороги мало знаходитися в м.Станіславі, в приміщенні колишньої дирекції Польських залізниць.

Дана розвідка дає підстави констатувати, що саме залізничні шляхи, як низка інших важливих на той час військово-політичних факторів були в змозі об'єднати різні регіони України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ленська В.В. Роль Сталіна у процесі приєднання та об'єднання українських земель //Соборність українських земель в контексті подій Другої світової війни. - Кривий Ріг, 2000.- С.58; 2.Рабочая газета. - 2007.- 7 грудня; 3. Львівська залізниця. Історія і сучасність. - Львів, 1996; Юго-Западная железная дорога. Вчера, сегодня, завтра. - К., 1998; Кирпа Г.М., Пенька О.М., Огієнко І.В. Залізниця України. Історичний нарис. - Дніпропетровськ, 2001; 4. Україна соборна. Зб. наукових статей. - Вип.2.- К., 2005; 5. Стосунки сходу та заходу України: суб'єкти, інтереси, цінності.- Луганськ, 2007; 6. Панчук М. Сталеві шляхи. - К., 1968; Коваль М.В. Україна в Другій світовій війні і Великій Вітчизняній війні. - К., 1999; 7. Ковальов І.В. Транспорт в Великой Отечественной войне /1941- 45 гг.- М., 1981. - С.287; 8. Возрождение прифронтовых и освобожденных районов СССР в годы Великой Отечественной войны 1941-45 гг. - М., 1986.- С.42; 9. Украинская ССР в годы Великой Отечественной войны. Хроника событий. - К., 1985.- С.303; 10. Там само. - С.244; 11. Железнодорожники в Великой Отечественной войне. - М.,1985.- С.260; 12. ЦДАГО України. - Ф.1.- Оп.31.- Спр.4.- Арк.2; 13. Коваль М. Социалистическая экономика – важнейший фактор Победы советского народа в Великой Отечественной войне. – К., 1984. – 31; 14. ЦДАГОУ.- Ф.1.- Оп.77.- Спр.43.- Арк.1; 15. ЦДАГО України. - Ф.1.- Оп.77.- Спр. 43.- Арк.1; 16. Гвардейцы железнодорожники. - М., 1966.- С.93; 17. БСЭ.- М., 1952.- Т.15.- С.96; 18. Запорожская область в годы Великой Отечественной войны 1941-1945: Сб. документов. - Запорожье, 1959.- С.10; 19. Історія міст і сіл УРСР: Одеська область. – К., 1969. – С.244, 726; 20. Там само. – С.726; 21. Там само. – С.726; 22. Лесковський В. Столетня. - Одесса, 1966.- С.117; 23. Там само. – С.117; 24. Там само. - С.117; 25. Історія міст і сіл УРСР: Одеська область – С.126; 26. Там само. - С.294, 442, 711; 27. Там само. – С.711; 28. Там само. - С.442; 29. Історія міст і сіл УРСР: Миколаївська область. – К., 1971.- С. 666, 921; 30. Історія міст і сіл УРСР: Херсонська область. - К., 1972.- С.103; 31. Історія міст і сіл УРСР: Кримська область. – К., 1974. – С.305, 313, 314; 32. Там само. – С.355; 33. Історія міст і сіл УРСР: Чернівецька область. – К., 1969.- С.37-38; 34. Украинская ССР в годы Великой Отечественной войны Советского Союза. Хроника событий. – К., 1985. – С.445; 35. Там само. – С.449; 36. Там само. – С.450; 37. Уходили на фронт эшелоны. - М., 1974.- С.195; 38. Там само. - С.195; 39. ЦДАГО України.- Ф.1.- Оп.77.- Спр.208.- Арк.5; 40. ЦДАГО України.- Ф.1.- Оп.77.- Спр.154.- Арк.61; 41.ЦДАГО України.- Ф.1.- Оп.77.- Спр.154.- Арк.154.- Арк.61; 42. ЦДАГО України.- Ф.1.- Оп.77.- Спр.154.- Арк.61; 43. Там само; 44. ЦДАГО України. – Ф.1.- Оп.77.- Спр.208.- Арк.5.

А.В. Войнаровський

ВЗАЄМИНИ МІЖ КАТОЛИЦЬКОЮ ЦЕРКВОЮ І ВЛАДОЮ У ПОЛЬЩІ В 1944–1948 РР.

Однією з актуальних проблем у дослідженні становлення прокомуністичного режиму в Польщі у 1944–1948 рр.є взаємини між владою і католицькою церквою. Релігійні почуття для поляків, абсолютна більшість яких сповідували католицизм, завжди відігравали важливу роль. У період відсутності власної держави костьол був однією з інституцій, навколо якої консолідувалися національно налаштовані сили, роль католицької церкви у формуванні суспільної моралі та національного духу була більш ніж очевидною. Після визволення країни від нацистської окупації відновлена Польська держава зазнає докорінних змін. З багатонаціональної вона трансформується в моноетнічну, встановлюється суспільно-політична система на засадах ідеології, далекої від уподобань більшості поляків. Тому вивчення ролі католицької церкви і її впливу на соціально-

.....
економічну трансформацію, визначення характеру її взаємин з владними структурами має важливе значення.

Особливу увагу привертає й та обставина, що новий політичний режим поставав за активної підтримки керівництва СРСР, атеїстична політика якого викликала чимало тривоги у католицькому середовищі. Важливо простежити, на яких засадах розбудовувалися відносини між політичним керівництвом комуністичних сил та очільниками церкви, як позначився їх характер на трансформації польського соціуму. Окремі аспекти цієї проблеми опрацьовано у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Польська дослідниця Б. Фіалковська аналізує діяльність прокомуністичної ППР спрямовану проти релігії¹. Вона вказує, що для політики партії є характерною певна періодизація. Якщо в 1944–1946 рр. репресії проти духовенства мають прихований характер і декларується свобода віросповідання, то в наступні роки ППР ініціює розгортання репресій.

Протистояння між владою й католицькою церквою, роль в цих процесах керівництва СРСР, відносини між владою і Ватиканом розглядають Я. Жарін² та А. Дудек.³ Роль костюлу в опорі насадженню комуністичного режиму, ідейні витоки й наслідки протистояння між церквою і владою в духовній сфері життя розглядають А. Полжак⁴ і Т. Шарота⁵.

Н.Алексіон у своєму дослідженні розглядає досить складну проблему – прояви антисемітизму в польському суспільстві після війни та ставлення до цього конфлікту католицької церкви⁶. З одного боку, польська церква ще з довоєнного моменту критикувала діяльність єврейських громад, вважаючи їх діяльність такою, що підриває устої християнської моралі. З іншого, - інтелектуальні кола Польщі апелювали саме до церкви, з проханням звернутись до населення припинити погроми.

Особливості становища релігійних інституцій в нацистській Німеччині та Польщі доби сталінізму порівнює німецький дослідник Х. Карп⁷. Висвітлено діяльність церкви щодо дотримання прав і свобод людини та спроби духовенства вберегтись від репресій. Висвітлено способи боротьби з тоталітаризмом і пошук можливих варіантів компромісу. Схожим за характером є дослідження Л.Люкса, який здійснює порівняльний аналіз церковної боротьби в СРСР і комуністичній Польщі⁸. Особливістю польського випадку є те, що церква зуміла попри все залишитись єдиним легальним осередком опору комуністичному режиму. Хоча, підкреслює зазначений автор, в 1946–1950 рр. католицька церква була змушена проявляти максимальну лояльність до режиму.

Функціонування релігійних організацій в умовах тоталітаризму досліджує Б. Дем'яненко⁹. Одним з головних завдань, які перед собою ставить будь-яка тоталітарна система, є витіснення церкви з суспільного життя, заміна релігії ідеологією. Доволі ґрунтовний порівняльний аналіз взаємин церкви й комуністичних партій в країнах Східної Європи після Другої світової війни здійснено Г. Мурашко¹⁰. Згаданий автор висвітлює, що ставлення лівих сил до католицької церкви великою мірою залежало від авторитету, здобутого ними під час війни, їх національно-консолідаційної ролі. Окрім того, Сталін був змушений рахуватися з релігійними традиціями кожної країни. Висвітлено роль ставлення національних і промосковських комуністів до церкви.

Проблема взаємин з католицькою церквою Польщі для радянського керівництва набувала особливої актуальності по завершенню Другої світової війни. Сталін усвідомлював впливовість цієї інституції, католиками в Польщі було понад 90 % населення¹¹. Авторитет костюлу в роки війни істотно зріс, багато представників духовенства брали участь в русі Опору, діяльності підпільних політичних структур, боролися за інтереси Польщі в еміграції. Перед вступом Червоної Армії на польську територію Кремлю було необхідно сформулювати своє ставлення до католицької церкви. Бажало знати позицію Москви й католицька церква.

Цій проблемі було присвячено візит священника з США, поляка за походженням, С. Орлеманського до СРСР. Організації його зустрічі з радянським урядом сприяв уряд США. Спілкування мало неофіційний характер, але питання, які там обговорювались, мали важливе значення для кожного поляка. Орлеманського цікавила роль СРСР і позиція Сталіна особисто з приводу відродження польської держави, його ставлення до церкви. Візит відбувався весною 1944 р., а це був момент вступу Червоної Армії, як вважала більшість поляків, на територію польської держави. У цей час відносини між польським урядом в еміграції та керівництвом СРСР були розірвані. Причиною тому була Катинська трагедія та її інтерпретація сторонами. Польський уряд в еміграції постійно боровся за визнаннями межами відродженої держави кордон станом на 1 вересня 1939р., Сталін категорично ігнорував дану вимогу. Тому місію Орлеманського можна розглядати як своєрідний дипломатичний візит представника польської католицької громади. З іншого боку, візит був засуджений Ватиканом¹². Радянський лідер запевнив священника в тому, що розбудова поляками державності – це справа польського народу. Відносно релігійного питання позиція радянського керівництва істотно змінилась з передвоєнної, церкву вважають вже не ворогом, а ледь не партнером

.....
у боротьбі з нацизмом. Сталін наголосив, що він - поборник свободи віросповідання й тому утисків стосовно до церкви не буде. Щоправда, було зауважено, попереднє ставлення до церкви було зумовлено антидержавними позиціями духовенства¹³. Заявляючи про свободу віросповідання, в контексті робилися акценти на тому, що позиція церкви по відношенню до влади буде мати вагоме значення. Орлеанський намагався вмовити Сталіна дати письмові гарантії¹⁴, але оскільки візит мав неофіційний характер, добитися цього не вдалось.

Одним з активних суб'єктів у розбудові польської держави була Польська робітничка партія (ППР), найбільш активно підтримувана керівництвом СРСР і мало популярна серед поляків. Для керівництва ППР стає очевидним, що здійснюючи політику спрямовану проти церкви, партія втратила б будь-яку підтримку. З проголошенням в липні 1944 р. влади ПКНВ (Польський комітет національного визволення), в якому провідні позиції обіймають прокомуністичні сили, проголошується свобода віросповідання та рівність конфесій. Влада активно підтримує розбудову костьолу, особлива увага цьому питанню приділяється на новоприєднаних північних і західних територіях. Лідери польських робітничих партій беруть активну участь в публічних релігійних святах, демонструючи свою єдність з народом. Католицька церква в Польщі зберігає на певний час власність на землю, що було винятком з-поміж інших держав Центральної та Південно-Східної Європи¹⁵. Проте керівництво католицької церкви з одного боку, зберігаючи видиму лояльність до режиму, продовжує дотримуватись антикомуністичних позицій.

Налаштованих особливо радикально стосовно до нової влади священників починають арештовувати ще восени 1944 р. Передусім це стосувалося тих осіб, які співпрацювали з антикомуністичним підпіллям або ж служили капеланами в лавах Армії Крайової¹⁶. У подальшому тиск на клір посилюється.

На загострення взаємин з владою пішов глава католицької церкви в Польщі кардинал А. Хлонд, який повернувся з еміграції в 1945 р. Рішенням Папи Пія XII примас польської церкви отримав надзвичайні повноваження, які дозволяли вирішувати йому цілу низку питань самостійно, без узгодження їх з владою. Такий крок порушував умови конкордату 1925 р., укладеного між римським Папою і керівництвом II Речі Посполитої. Відповідно лідерами ПСЛ та ППС було ініційовано прийняття рішень про розрив конкордату. Подальше наростання протистояння між католицькою церквою та тимчасовим урядом (ТУНС), спонукає владу ініціювати секуляризацію церкви. Рішеннями уряду було заборонено викладання слова божого в школі, монахам не дозволялось працювати в лікарнях. Реєстрацію народження, шлюбу, смерті мали здійснювати державні установи¹⁷.

Втім, роль церкви не ослабла, її лідери намагались висувати свої пропозиції щодо розбудови державного життя, наполягали на визначальній ролі католицької конфесії в житті польського суспільства. А. Хлонд розгорнув активну діяльність щодо створення нової католицької політичної партії, яка б на його переконання мала б стати реально альтернативою комуністичним силам. Проте ці спроби не мали успіху. З 1947 р. частішають арешти священників, відомі факти фізичної ліквідації представників духовенства силовими відомствами. Наступник А. Хлонда на посаді примаса католицької церкви в Польщі С.Вишинський намагається проводити більш лояльну політику до влади¹⁸, але встановлення монополії ПОРП при владі спонукає до розгортання в подальшому репресивної політики проти церкви.

Взаємини між католицькою церквою і владою в Польщі у період 1944–1948 рр. характеризуються складністю і суперечливим характером. Костьол був радикально негативно налаштований проти влади, яка поставала підтримана СРСР. Цьому є низка пояснень – католицький клір був добре ознайомлений з атеїстичною політикою і репресіями проти духовенства в Радянському Союзі, особливо католицького на теренах України і Білорусії. Плани комуністичних сил щодо відродження Польської держави по закінченню війни були радикально протилежними тому баченню, яке підтримувала католицька церква. Особливою мірою це стосувалось нової ідеології та територіальних змін. Природно, що острах викликали можливі секуляризація та репресії проти духовенства, нав'язування моральних цінностей, несумісних з християнським світоглядом. У комуністичних сил були свої причини бути невдоволеними церквою, у боротьбі за нав'язування ідеології вони явно поступались. З іншого боку, виступити відразу з відкритими репресіями, означало б спонукати до загального обурення. Тому обидві сторони у цих відносинах, маючи внутрішню нетерпимість одна до одної, на початковому етапі змушені проявляти відносну лояльність. Однак католицька церква, особливо її керівник А.Хлонд, намагалася посилити позиції і не коритись владі. Цей опір дозволяє владі вдатись легально до секуляризації церкви. По загостренню міжнародних відносин та монополізацією влади ПОРП, позиції церкви істотно послаблено. Її вплив на політику

зведено до мінімуму, проте роль у моральному житті польського суспільства залишається достатньо ваговою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Fijałkowska B. Partia wobec religii i Kościoła w PRL. 1944-1955. – Olsztyn, 1999. – Т.1. – S.77; 2. Zaryn J. Kościół wobec władzy komunistów w Polsce (1945–1953) // Polacy wobec przemocy. 1944–1956. – Warszawa, 1996. – S. 184; 3. Dudek A. Państwo i Kościół w Polsce. 1945–1970. – Warszawa, 1995. – S.7; 4. Polczak A. Walka komunistów o przymat polityczny w Polsce w latach 1945–1950; od «demokracji» do stalinizacji. – Gliwice, 1992. – S.35; 5. Komunizm. Ideologia, system, ludzie. Pod red. T.Szaroty. – Warszawa, 2001. – S. 82; 6. Алексинюк Н. Польская Католическая Церковь и Эврейский вопрос в Польше, 1944-1948. http://www.History.machaon.ru/all/number_07/analit.; 7. Карп Х. Церковное руководство в Третьем рейхе и в Польше периода сталинизма: церковь перед лицом тоталитарного вызова // Вопросы философии. – 2001. - № 5. – С.56 – 61; 8. Люкс Л. Церковная борьба в СССР и в коммунистической Польше // Вопросы философии. – 2001. - № 5. – С.41 - 45; 9. Дем'яненко Б. Релігія та церква в тоталітарній державі // Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії / Матеріали I Всеукраїнської наукової конференції. - Луганськ, 2001. – С.123 - 126; 10. Мурашко Г. Комуністическіе партії і католицеска церков Восточної Європи в послевоєнних політических реаліях (1944 – 1948 гг.) // <http://www.grandcapital.ru/life/=181artikle>; 11. Советский фактор в Восточной Европе. 1944 – 1953 гг. В 2-х тт. Документы / т.1. 1944 – 1948 гг. Отв. редактор Т. Волокитина. – М., 1999. - С. 43; 12. Radziwill A., Roszkowski W. Historia 1939 – 1956. – http://www.fiszka.pl/katalog/produkt_info.php/cPath/75_86/produkt_id/827; 13. Восточная Европа в документах российских архивов. 1944 – 1948 гг. – Сост. Н.Барина и др. – М. – Новосибирск, 1997. – Т.1. – С.349; 14. Там само. – С. 403; 15. Zaremba M. Koncepcje komunistów w latach 1939-1944.- <http://www.sciesielski.republika.pl/polmysl/lewiwoj.htm> ; 16. Swat T. «Przed Bogiem i historią». Księga ofiar komunistycznego reżimu w Polsce lat 1944–1956. – Mazowsze – Warszawa, 2003. – S.179; 17. Постоловський., Пугач Є., Страшнюк С. Встановлення тоталітарних режимів у країнах Центральної і Південно-Східної Європи (1944 – 1953). – Харків, 2000. – С.198; 18. Fijałkowska B. Partia wobec religii i Kościoła w PRL. 1944-1955. – Olsztyn, 1999. – Т.1. – S.162.

С.Д. Гальчак

ОСОБЛИВА КАТЕГОРІЯ РЕПАТРІАНТІВ

Здобуття Україною незалежності дозволило вітчизняним дослідникам задовольнити науковий інтерес стосовно низку «білих плям», що впродовж десятиліть мали місце в нашій історії, ретельно утаємничувались вибудованим Сталіном тоталітарним режимом. Такою фактично зовсім не розкритою була й тема українських «остарбайтерів». Її не порушували радянські історики, як й не згадувалось у суспільстві про самих «східних робітників». Про них заговорили лише недавно, після розпаду СРСР, коли істотно змінилися суспільно-політичні реалії, коли науковці, нарешті, отримали реальний доступ до масиву раніше засекречених архівних джерел. Ці суттєві обставини у поєднанні з відмовою самих дослідників від стереотипів та ідеологічних кліше минулого, кон'юнктурних висновків, бажанням по-новому, неупереджено й об'єктивно, на перспективних методологічних засадах поглянути на події Другої світової війни, увінчались певними здобутками. У результаті написано й захищено ряд дисертаційних робіт, у яких розкрито насильницькі методи депортації гітлерівськими загарбниками українського населення на нацистську каторгу, його поневіряння та рабське становище у Третьому рейху, опір поневолювачам: О.В. Потильчака «Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною у роки окупації»,¹ С.Д. Гальчака «Остарбайтери з Поділля (1942 – 1947 рр.)»,² Т.Д. Лапан «Вербування і депортація населення України до Німеччини та умови його праці і побуту у неволі (1939 – 1945 рр.)»,³ Т.В. Пастушенко «Остарбайтери з України: вербування, примусова праця, репатріація (історико-соціальний зріз на матеріалах Київщини)»⁴ та ін.

Поряд з вивченням життя невольників у нацистському рейху, посилювався науковий інтерес до наступної сторінки у долі «остарбайтерів» – висвітлення проблем повернення примусових робітників зі Сходу на батьківщину. Цьому, зокрема, присвячені статті О.В. Янковської «До питання про долю українських репатріантів Великої Вітчизняної війни»,⁵ В. Холодницького «Репатріація: з історії повернення жителів Чернівецької області, вивезених за її межі в роки Другої світової війни»,⁶ Т.В. Пастушенко «Репатріація українських «остарбайтерів» на Батьківщину: 1944–1947 рр.»,⁷ С.Д. Гальчака «Організаційні заходи Радянського Союзу з підготовки до репатріації переміщених осіб»,⁸ «Антигітлерівська коаліція і питання репатріації «східних робітників»,⁹ «Фільтрація як обов'язковий елемент репатріації «східних робітників»,¹⁰ «Ідеологічні аспекти репатріації «остарбайтерів»-подолян в умовах «холодної війни»,¹¹ О.В. Буцько «Створення і діяльність радянських органів репатріації 1944–1946»,¹² «Репатріація українських громадян (1944 – 1946 рр.)»,¹³ «С возвращением»: судьба украинских граждан, репатриированных на Родину».¹⁴